

TARİHÎ PERSPEKTİFTEN BİLİM DİLİ OLARAK TÜRKÇE

Mustafa ÖZKAN*

Turkish as a Science Language From The Historical Perspective

Abstract: Although the earliest written works of Turkish belong to the 8th century, it is mostly considered that a refined oral tradition precedes these written period. Owing to Turks conversions, and migrations and expeditions through the Euroasia for centuries, Turkish interacted with other languages and cultures. During these interactions, Turkish social and mental world view handled the new life styles, concepts and vocabulary. At the beginning of these confrontations and transformations, Turkish largely tended to employ Turkish equivalent patterns rather than the original ones. In this paper, some samples of this tendency in linguistic level and some equivalents for the original terms are exhibited, in particular of the religious and medical ones. Indeed, all these denote the capability of creating new words for the new conditions in Turkish and refutes the claim that it couldn't be the language of scientific activities.

Key Words: Turkish, science, Islam, Budism, religious terms, medical terms

Türkçenin günümüze ulaşan en eski metinleri olan Orhun ve Yenisey yazıtları ancak VIII. yüzyıla kadar inmektedir. Bunun yanında bir Budist metni olan *Nirvana Sutra*'nın VI. yüzyılda Türkçeye tercümesinin yapıldığı bilinmekteyse de¹ bu metin günümüze ulaşmamıştır. VI. yüzyıldan daha gerilere giden yazılı metin bulunmadığı için Türkçenin ne zamandan beri bir yazı dili olarak kullanılmaya başlandığı bilinmemekle birlikte, Türk dilinin çok daha eskilere uzanan, daha başka metinleri bulunması gereken bir dil niteliği taşıdığı

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Ali Karamanhoğlu, *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, İstanbul 1972, s. 12.

ifade edilmektedir.² Bu bakımdan 552 yılında Türk adıyla tarih sahnesine çıkan Göktürkler zamanındaki Türk dilinin gelişmiş, yüksek anlatım gücüne sahip, işlenmiş bir edebî dil olduğu kabul edilmekte, âbideler de iyice düşünülmüş, özenle düzenlenmiş gerçek bir sanat eseri olarak değerlendirilmektedir.³ Ancak bazı dilciler, Türkçenin böylesine mükemmel bir anlatım gücüne sahip bir seviyeye erişebilmesi için, Türk dilinin ağır gelişen bir dil olduğunu da göz önünde bulundurarak, teşekkül tarihinin yazıtlardan bu güne geçen zaman kadar geriye götürülmesi gerektiği kanaatinde dirler.⁴ Hatta bazı araştırmacılar, son zamanlarda yapılan arkeoloji kazıları sonucunda ele geçen malzemeye dayanarak, Türkçenin milâttan önceki yıllarda da yazı dili olarak kullanıldığına işaret etmektedirler.⁵

Türkçe yazı dili olarak kullanılmadan önce, çok uzun süren bir oluşum ve gelişim süreci geçirmiştir. Bu devre içerisinde dil, toplumun yaşama biçimindeki değişikliklere paralel olarak ortaya çıkan ihtiyaçları yansıtabilecek duruma ulaşmıştır. Bu oluşum devresi, yalnızca dilin kendi iç yapısındaki değişmelerle dolu değildir. Aksine birbirlerine komşu olan toplulukların dilleri, başlangıçtan beri karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiştir. Aralarında kök birliği bulunmayan dillerde gözlemlenen çok eski ödünçleme ilişkileri ve yapı benzerlikleri, bu tür etkilemelerin varlığını ortaya koymaktadır.⁶

Türkçenin Çince, Tibetçe, Süryanice ve Asya'da konuşulmuş olan Soğotça, Toharca, Farsça ve Sanskritçe gibi Hint-Avrupa dilleriyle olan ilişkilerinin başlangıcı da kesin olarak belli değildir.

Türk dilinin yazılı metinlerle bilinen en eski dönemine ilim dilinde "Eski Türkçe" adı verilmektedir. Bazı dilciler, Karahanlılar döneminde ortaya konan ilk İslâmî Türkçe metinlerin dilini de bu devre içerisinde değerlendirmektedirler.⁷ Ancak, İslâmiyetin kabul edilmesinden sonra yazılmış olan *Kutadgu Bilig* (1069), *Divanü Lugati't-Türk* (1074) gibi büyük eserler, Eski Türkçenin özelliklerini taşımakla birlikte, bunları yeni bir dönemin

² Doğan Aksan, "Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *TDAY-Belleten* 1971, s. 253-262; a. mlf. "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1979, s. 379-387.

³ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1958, I, s. 104; Rene Giraud, *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris 1961, s. 136; A. Bombaci, *Histoire de la littérature turque*, Paris 1968, s. 13.

⁴ Reşit Rahmeti Arat, "Türk Dilinin İnkişafı", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 598.

⁵ Nejat Diyarbekirli, "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul 1973, s. 303,304.

⁶ Semih Tezcan, "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 271.

⁷ Tahsin Banguoğlu, "Eski Türkçe Üzerine", *TDAY-Belleten* 1964, s. 77-84.

başlangıcı olarak kabul etmek gerekir. Eski Türkçeye ait metinlerin büyük kısmı Uygur sahasına ait olup Uygur harfleri ile yazıldığı için, bu devreyi “Uygur Devresi” diye nitelendirenler de vardır.⁸ Bundan daha önceki dönemler ise kuramsal olarak “Ana Türkçe”, “Ön Türkçe” ve “İlk Türkçe” adlarıyla belirtilmektedir.

Eski Türkçe döneminde Türkçenin yayılma alanı Orta Asya’dır. Bu devre esas olarak 552-745 yılları arasında hüküm sürmüş olan Göktürklerin kullandıkları dil ile, 745’te Göktürk İmparatorluğu’nu yıkarak onların yerini alan Uygurların diline dayanmaktadır. Bu bakımdan Eski Türkçede Göktürk ve Uygur olmak üzere iki kol bulunmaktadır. Yazıldıkları tarihler kesin olarak bilinen en eski dil yadigârlarının hemen hepsi Göktürk hanedanı zamanından kalmıştır. “Orhun Abideleri”, veya “Göktürk Kitabeleri” diye adlandırılan bu yazıtlardan tarihleri kesin olarak belli olanlar Bilge Kağan (732), Kül Tigin (734) ve Tonyukuk (735) anıtlarıdır. Mezar taşları olarak dikilen bu yazıtlardaki söz varlığı sınırlıdır. Uzun cümlelere, süslü anlatımlara rastlanmaz. Herkesin anlayabileceği açık, yalın ve sade, daha çok hitabet sanatının özelliklerini taşıyan bir dil kullanılmıştır.

Göktürkler doğuda ve batıda bulunan komşuları ile siyasal, ekonomik, ticarî birtakım ilişkilerde bulunup çeşitli alışverişler yaptıklarından, zaman zaman yabancı etkiler altında kalmışlardır. Bu ilişkilerin doğal sonucu olarak dile bazı yabancı öğeler girmiştir (*kagan, hakan, han hatun, tarhan, tegin, batur* gibi). Ancak dile giren bu öğeler, bazı unvan ve isimler, devlet yönetimine ait kelimeler olup, dilde hep bir yabancı öğe olarak kalmıştır. Bu yüzden Göktürkçe, Türk dili tarihinin metinlerle izlenebilen devirleri içerisinde, ses ve biçim bilgisi özellikleriyle olduğu kadar, kelime hazînesi bakımından da en saf ve duru bir dönemini yansıtmaktadır.

Göktürklerin yıkılmasıyla siyasî alana çıkan ve göçebe uygarlıktan yerleşik şehir hayatına geçen Uygurlar, şehirli Türk uygarlığının ilk temsilcileri kabul edilmektedir.⁹ Uygur Türkleri, Uygur yazısı denilen yazıyla daha geniş bir yazı dili meydana getirmişlerdir. Uygurlar, Göktüklere oranla daha çok kavimle ve dinle temasa gelmişler ve onlarla kurdukları kültür ilişkileri dolayısıyla da dillerini bu topluluklardan gelen kültür etkilerine açık tutmuşlardır. Bu sebeple Uygur Türkleri, başta Budizm olmak üzere Maniheizm, Brahmanizm ve Nesturîlik gibi birçok dini benimsemişler, bu dinlere ait yazı ve terminolojiyi de alıp kullanmışlardır. Uygurlardan kalma metinlerin büyük bir kısmı dinî metinlerdir. Bunlar arasında Buda ve

⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.m., s. 605.

⁹ Tahsin Banguoğlu, “Kaşgarî’den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine”, *TDAY-Belleten* 1968, s. 87-113; A.v. Gabain, *Das Altürkische Schrifttum*, Berlin 1950, s. 24.

Bodisatvaların başlarından geçenleri anlatan **hikâyeler**, Buda'nın vaazlarını içeren **sutralar**, halkın işlediği günahlardan arınmaları ve tövbe etmeye alışabilmeleri için hazırlanmış **tövbe duaları** ve **ilâhiler**, bazı **büyük metinleri** yer almaktadır. Dinî metinlerin dışında mektuplar, hukuk belgeleri, fal kitapları, sağlık bilgisiyle ilgili metinler de bulunmaktadır. Uygurlar dile soktukları yeni kavramlara doğrudan doğruya karşılıklar bularak veya denk türetmeler yaparak dilin kelime hazînesini zenginleştirmişlerdir . Bunlardan Hukuk terimleriyle ilgili olan kimi kelimeler örnek olmak üzere aşağıda gösterilmiştir.¹⁰:

acıçı uluğu	:	Baş hazinedar.
acıçı	:	Hazinedar, veznedar.
agılık	:	Hazine.
alım	:	Borç, borç alınan her şey.
alımçı	:	Borç veren, dayın.
asıg	:	Kazanç, faiz, temettü.
birimçi	:	Borçlu, medyun.
bitig	:	Belge, vesika, vasiyetname.
boğaçulukçı	:	Cellat, katil, boğazlayan.
çam çarım	:	Dava, itiraz.
ed	:	Mal, mülk, servet.
inçü	:	Devlete ait toprak, emlâk-i hâssa.
kıym	:	Ceza, tenbih.
kor	:	Zarar, ziyan,
tanuk	:	Şahit.
ter	:	Ücret.
terçi	:	İşçi, ücretli, amele.
toku	:	Töre, âdet, örf.
töleç	:	Tazminat, ödenek.
törüçi	:	Kanun yapan.

¹⁰ Ahmet Caferoğlu, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları", *TM, IV* (1934), s. 1-43.

tutuk, tutkuk	:	Rehin.
tüş	:	Ürün, semere, faiz.
uçkur	:	Bilir kişi, uzman, mütehassıs.
ulam yarlık	:	Tapu senedi.
ülüş	:	Hisse.
vuçung	:	Senet.
yaka	:	Kira karşılığı, icar bedeli.
yang	:	Örf, gelenek, usul, nizam.
yanut	:	Karşılık, bedel, ivaz.
yargu	:	Karar, hüküm.
yarkan	:	Zabıta, hafiye.
yarlık	:	Emir, ferman, buyruk.
yosun	:	Düzen, nizam, usul, kural.

Uygur yazılı metinleri arasında Budizm ve Maniheizm’le ilgili olanlar önemli bir yer tutar. Bu metinlerin büyük bir kısmı Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca, Soğotçadan yapılmış tercümelerdir. Bu dinî metinlerin özenli bir biçimde Türkçeye çevrilmiş olması, Uygurlarda dil çalışmalarının önemli ölçüde geliştirildiğini ortaya koymaktadır.

Dinî terimlerin yabancı dilde olduğu gibi bırakılması, bu dinlerin halk arasında anlaşılmasını ve yayılmasını engelleyeceği için, her iki dinin rahipleri, kendi dinlerine ait terimleri Türkçeleştirmek için büyük çaba harcamışlardır. Ancak bunlar hiç de kolay olmamıştır. Zaman zaman genel dilde yaşayan eski halk inançlarıyla ilgili kelimelerden yararlanıldığı gibi¹¹ (**tenri** “tanrı”, **arviş** “büyü” (Skr. dhâranî), **üzüt** “ruh”), bazen de çeviri yoluyla Türkçe terim türetilmiştir:¹²

agılık	:	Hazine	(Skr. pitaka)
arıg çakşapat	:	Temiz ahlâk	
bilge bilig	:	Anlayış bilgisi, hikmet	(Skr. prajña)

¹¹ Semih Tezcan, a.g.m., s. 316.

¹² Reşit Rahmeti Arat, “Uygurlarda İstılahlara Dair”, *TM, VII-VIII* (1942), s. 56-81.

bilig köñül	: Şuur, us.	(Skr. vijñana)
çakşapat	: ahlâk.	(Skr. s'iksâpada)
emgek	: Izdırap.	(Skr. dukkha)
kılınç	: İş, amel.	(Skr. samskâra)
kirtgünç kirtgünmek	: İman etmek.	
kirtgünç	: İman.	(Skr. s'raddhâ)
kuutulmak	: Kurtulmak.	(Skr. vimukti)
nom bitig	: Mezhep ayetleri.	(Skr. sûtra)
sakınç	: Fikir, düşünce.	(Skr. samjña)
ürlüksüz	: Geçicilik, fanilik.	(Skr. anityatâ)

Bazı terimler ise yabancı dildeki biçimleriyle alınmış, yanına da Türkçe çevirisi eklenmiştir. Yani bir çeşit ikileme yoluyla anlatım biçimi tercih edilmiştir.¹³

tsuñ irinçü	: Günah.	(tsuy ← Çince)
dyan sakınç	: Derin düşünce, istiğrak	(dyan ← Sanskritçe)
bursay kuvrag	: Cemaat, rahipler topluluğu.	(bursañ ← Çince)

Şüphe yok ki, bu tercüme ve terimleştirme etkinliklerinin Türkçenin daha çok işlenip olgun bir yazı ve bilim dili durumuna yükselmesinde önemli etkisi olmuştur.

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesiyle, Türk devletleri, yavaş yavaş eski kültür alanlarından ayrılıp yeni bir kültür alanına girdiler. Böylece Türkçenin "Eski Türkçe" diye adlandırılan İslâmiyet'ten önceki dönemi kapanarak, İslâm kültür ve uygarlığı altında gelişme gösteren yeni bir dönemi başladı.

İslâm'ın resmen devlet dini olarak kabul edilmesi X. yüzyılda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. İslâm dininin Türkler arasında yayılması, Türk dili ve kültürünün gelişmesi üzerinde etkileyici bir rol oynamıştır. Karahanlılar önce Kâşgar, Balasagun ve Yedisu bölgelerinde kurulup sonra Fergana ve Maverâünnehir şehirlerini de ele geçirerek Türkleştirdiler. Böylece bu devletin sınırları içerisinde Eski Türkçe yazı

¹³ Semih Tezcan, a.g.m., s. 316.

dilinden gelişen ve Karahanlı Türkçesi diye adlandırılan yazı dili ile İslâmî bir Türk edebiyatı oluşmaya başladı.

Karahanlılar doğuda Uygur hanlığına komşu idiler ve eski Burkancılığa bağlı kalan Uygurlarla din farkı yüzünden aralarında zaman zaman mücadeleler olmaktaydı. Ancak onlarla aynı dili konuşmaktaydılar. Ayrıca İslâmiyet ile yeni bir kültür dairesine girmekle birlikte, eski kültür izlerini de devam ettirmekteydiler. Bu bakımdan Karahanlı edebî dili Uygur yazı dili geleneğinin İslâm kültürü ile beslenmesinden meydana gelmiş bir yazı dili karakteri taşımaktaydı.¹⁴

Eski Türkçe döneminde başlayan Türkçeyi işleme ve onu yüksek seviyeye çıkarma akımı, Karahanlılar zamanında da devam etmiştir. X. yüzyılda. İslâmiyet'i kabul eden bu Türklerden günümüze kadar gelen eserlerden biri Kâşgarlı Mahmud'un Arapça olarak kaleme aldığı (1074) *Dîvânü Lugati't-Türk*, Türkçenin zenginliğini ve anlatım yollarının çokluğunu göstermek amacıyla yazılmış bir ana eser olarak kabul edilebilir. Gününün Türkçesini ve konuşulan lehçelerdeki bazı öğeleri bütün ayrıntılarıyla açıklayan, Türkçe şiirlerden, anlatım biçimlerinden, atasözleri ve deyimlerden örnekler veren, değişik boylarla ilgili bilgiler içeren bu eser, Karahanlılar dönemindeki Türkçenin söz varlığını tümüyle ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Göktürk ve Uygur metnlerinin söz varlıklarına da ışık tutmaktadır.¹⁵

Yine aynı döneme ait Yusuf Has Hacib'in yazdığı (1069) *Kutadgu Bilig*'de de oldukça arı bir dil kullanılmış, düşünceler Türkçenin imkânlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Bu eserde İslâm dininin etkisiyle bir kısım Arapça, Farsça kelimelere rastlanmaktadır. Ancak bunların sayısı pek fazla değildir. Üstelik bu kelimeler yaşayan dilde var olan, halkın rahatça anlayıp kullandığı kelimelerdir.

Türkler İslâm'a girdikten ve Arap dilini öğrendikten sonra, Kur'an'ı anlamak, anlamına nüfuz edebilmek ve esaslarını hakkıyla öğrenebilmek için onu Türkçeye çevirmekte gecikmediler. Ayrıca Kur'an'ın yanı sıra hadis, fıkıh gibi pek çok dinî nitelikli eseri de Türkçeye kazandırdılar. Dinî eserler, her dinî terime bir karşılık bulma gayretini de bünyelerinde taşıdıklarından önemli bir dil zenginliğine sahiptir.

İslâmiyet'in kabulüyle başlayan bu dinî ve tercüme edebiyat türü, kendisini özellikle Kur'an tercüme alanlarında göstermiştir. Bu tercüme klasik edebî dilin kurulmasını sağladığı gibi, Orta Asya'nın çeşitli Türk

¹⁴ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2000, s. 27.

¹⁵ Doğan Aksan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 2000, s. 40.

köşelerinde Türkçenin daha olgun bir duruma getirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.¹⁶ Karahanlılar döneminde yapılmış bir Kur'an tercümesinde, Uygurlar dönemindeki Budist ve Maniheizt metinlerin Türkçeye çevirilerinde görüldüğü gibi, bütün Arapça terimlere Türkçe karşılıklar verilmeye çalışılmıştır.¹⁷

Allah	: Tañrı, izi.
âyet	: Belgü.
berk	: Yaşın, yıldırım.
cehennem	: Tamu.
cennet	: Uçmak.
cezâ	: Yanut.
cürm	: Yazuk.
hâlik	: Törütgen, yaratgan.
ihsân	: Ezgü, ezgülük kılmak.
îmân	: Kirtgünmek.
kâdir	: Ugan.
kalb	: Köngül.
kitâb	: Bitig.
kizb	: Yalğan.
meskenet	: Çıgaylık.
meyyit	: Ölük, ölgen.
müstakîm	: Köni.
nâr	: Ot, tamug.
nebî	: Yalvaç.

¹⁶ Abdülkadir İnan, "Eski Kuran Tercümelerinin Dili Meselesi", *Türk Dili*, I/7 (Nisan 1952), s. 19-22; Abdülkadir Erdoğan, Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), s. 47,48.

¹⁷ Bu dönemde yapılan Kur'an tercümeleleri için bk. *Gülden Sağol, An Inter-linear Translation of the Kur'an Into Khawarazm Turkish, Part I: Introduction and Text, Part II: Glossary*, Harvard University 1993-19

nûr	: Yarukluk.
rahman	: Bağır sak.
sâika	: Gök otu, katıg ün.
sırât-ı müstakîm	: Köni yol.
şehâdet	: Tanukluk.
ta'âm	: Yeygü.
zebh	: Boguzlamak.

XI. yüzyılın sonlarında, 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından çeşitli Türk boyları Anadolu'ya geçtiler. Anadolu'ya gelen bu boyların çoğunluğunu Oğuz boyları oluşturmaktaydı. Oğuzlar Anadolu'ya kendileriyle birlikte edebî geleneklerini de getirmişlerdi. Böylece Anadolu'da Oğuz lehçesine dayalı yeni bir yazı dili oluşmaya başladı. Ne var ki bu yazı dilinin gelişip edebî ve ilmî bir dil niteliği kazanması pek kolay olmamıştır.

Anadolu'da yerleşen ve sonradan Trakya'ya, Balkanlar'a ve Avrupa'ya yayılan Türk halkı, Asya'dan beri gelen ana dilleriyle konuşuyordu. Ancak Maveraünnehir'de ve çevresinde eski yurtlarında saray muhitinde bulunanlar, medreselerde okuyan kültürlü zümre, sanatçı ve bilginler Arapça ve Farsça biliyor ve eserlerini bu dillerde yazıyorlardı.¹⁸

Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra da Arapça ve Farsçanın aydın çevrelerde etkisi devam etmiş, Anadolu Selçuklularında XII. yüzyılın sonlarına kadar ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsça kullanılmıştır. Anadolu Selçukluları devrinde Arapça ve Farsçanın ilim, edebiyat ve devlet yazışmaları gibi her alandaki üstünlüğüne rağmen, XIII. yüzyıl içerisinde Türkçe bazı eserler ortaya konduğu, bunların yazıldıkları ilk şekiller günümüze ulaşmamış bile olsa, tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunlar arasında, *Salsalnâme*, *Battalnâme*, *Dânişmendnâme*, *Şeyh-i San'an Hikâyesi* gibi eserler anılabilir. Ayrıca Selçuklular döneminden günümüze kadar yazıldıkları ilk biçimleriyle gelmiş eserler de bulunmaktadır: *Behcetü'l-hadâik*, *Kıssa-i Yusuf*, *Kudurî Tercümesi*, *Feraiz Kitabı* gibi eserler; Mevlana ve Sultan Veled'in Türkçe beyitleri, Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza, Yunus Emre gibi şairlerin şiirleri bunlar arasında anılabilir.

Anadolu'da Türkçenin bir yazı dili olarak kuruluşunda Yunus Emre'nin rolü oldukça büyüktür. Halkın diliyle şiir söyleyen, büyük şiir ustası Yunus

¹⁸ Doğan Aksan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 46.

Emre'nin Türkçesi taşıdığı Oğuzca özellikler, gramer şekilleri, kelime kadrosu ve ifade gücü bakımından çağdaşlarından çok daha üstün bir düzeydedir. Bu bakımdan yeni edebî dilin kuruluşunda en büyük hizmeti Yunus Emre görmüştür. Onun elinde Anadolu Türkçesi, yüksek bir anlatım gücü kazanmıştır.

Yeni edebî dil oluşturulurken temeli halk diline ve sözlü edebiyat geleneğine dayandırıldığından, Yunus'un dili de zamanında herkesin konuştuğu dildir. Bu nedenle yaşayan dilde var olan , halkın rahatça anlayıp kullandığı kimi Arapça ve Farsça kelime Yunus Emre tarafından da kullanılmıştır. Ancak bunların sayısı sınırlıdır. (%10 civarında) Üstelik Yunus Emre bu kelimeleri alıp kullanırken, onları Türkçenin şekil ve ses âhengine tabi kılmıştır. Böylece halkın ağızındaki dili almış onu daha da zenginleştirerek sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu yüzden onun şiirleri yüzyıllar ötesinden gelip bugünkü kuşakları da etkileyebilmektedir. Onun içtenlikle ve duru bir Türkçeyle yazdığı şiirlerinden birkaçını aşağıya alıyoruz:

*Daşdun yine delü gönül sular gibi çağlar mısın
Akdun yine kanlu yaşum yollarımı bağlar mısın*

*N'idem elüm irmez yare bulunmaz derdüme çare
Oldum ilümden âvâre beni bunda eğler misin*

*Yavu kıldum ben yoldaşı onulmaz bağrumun başı
Gözlerüümün kanlu yaşı ırmağ olup çağlar mısın*

*Ben toprak oldum yoluna sen aşuru gözedürsin
Şu karşuma göğüs gerüp taş bağırlu tağlar mısın*

*Harâmî gibi yoluma arkıru inen karlu tağ
Ben yârümden ayru düşdüm sen yolumu bağlar mısın*

*Karlu tağların başında salkım salkım olan bulut
Saçun çözüp benim için yaşın yaşın ağlar mısın*

*Esridi Yunus'un canı yoldayım illerüm kanı
Yunus düşde gördi seni sayru mısın sağlar mısın¹⁹*

XXXX

*Geldi geçdi ömrüm benüm şol yıl esüp geçmiş gibi
Hele bana şöyle geldi şol göz açup yummuş gibi*

*İşbu söze Hak tanukdur bu can gevdeye konukdur
Bir gün ola çıka gide kafesden kuş uçmuş gibi*

*Miskin âdem oğlanını benzetmişler ekinciye
Kimi biter kimi yiter yire tohum saçmış gibi*

*Bu dünyede bir nesneye yanar içüm köyner özüm
Yiğid iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi*

*Bir hastaya vardunısa bir içim su virdünişe
Yarın anda karşı gele Hak şarabın içmiş gibi*

*Yunus Emre bu dünyada iki kişi kalur dirler
Eğer Hızır İlyas ola âb-ı hayât içmiş gibi²⁰*

Anadolu Selçuklularında yalnızca basit içerikli eserlerde görülen Türkçe, Anadolu Beylikleri zamanında bilinçli olarak bir yazı dili hedefine doğru ilerleme kaydetmekteydi. Bunda da başta bulunan beylerin tutumları büyük rol oynuyordu. Yıkılan Selçuklu Devletinin yerini almak isteyen her beylik, kendi yönetim merkezini bir kültür ve sanat merkezi haline getirmek için uğraşmaktaydı. Selçuklu hükümdarları daha çok Fars diline ve Fars edebiyatına değer veriyorlardı; çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Oysa Anadolu Türk beyliklerini kuran Türk beyleri, Arap ve Fars kültürünü tanııyorlardı, bu

¹⁹ Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Ankara 1980, s. 152.

²⁰ Faruk K. Timurtaş, *a.g.e.*, s. 215.

yüzden de Arap ve Fars kültürüne itibar göstermeyerek kendi millî dillerine değer verdiler. Türkçe yazan ilim adamlarını ve şairleri teşvik ettiler. Bu tutum, oluşmaya başlayan Türk yazı dilinin gelişmesine yardım etti. Artık Türkçe hükümdar ve beylerin saraylarında itibar mevkiine oturmuştu.

Gerek Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları, gerekse bilim adamı, şair ve yazarların idealist bir anlayışla eserler ortaya koymaları sayesinde, Selçuklular döneminin çok az sayıdaki eserine karşılık, Beylikler döneminde Kur'an tercümeleri, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, nasihatnameler; tıbbı, baytarlığa, avcılığa, cevherlere, rüya tabirlerine ait çeşitli tercüme ve telif kitaplar; edebî alanda dinî-destanî manzum ve mensur eserler, tasavvufî ve romantik mesneviler, divanlar vb. meydana getirilerek Türkçe ilim ve edebiyat dili olarak iyice işlendi.

Beylikler devrinde gerek konu, gerekse sayı bakımından çok çeşitli eserler ortaya konulduğundan, bu eserlerde, hem konuşma dilinden yazı diline geçişin, hem de Oğuz Türkçesine dayanmanın bir sonucu olarak, daha önce rastlanmayan bazı ek ve şekillere de rastlanmaktadır. Bu dönemin Türkçesi kelime hazînesi bakımından, Eski Türkçeden gelen arkaik şekillerle, Oğuzca şekillerini kaynaştırmak suretiyle oluşmuş yeni bir ilim ve edebiyat dili niteliğini taşımaktadır. Edebî eserlerde kullanılan kelimeler, halk tarafından da rahatça kullanılmaktadır: *agu* "zehir", *alda-mak* " kandırmak, aldatmak", *alkış* "övme, dua", *arkuru* "ters, aykırı", *assı* "fayda", *ayruk* "başka", *artuk* "fazla", *ayuksuz* "aklı başında olmayan, sarhoş", *bayak* "önceki" *bayık* "açık, belli", *bezek* "süs", *biti* "mektup", *buñ* "sıkıntı", *Çalab* "Tanrı", *çeri* "asker, ordu", *dükeli* "hepsi, bütün", *iley* "ön, huzur", *karı-mak* "ihtiyarlamak", *keleci* "söz, laf", *koldaş* "yardımcı", *em* "ilaç, deva", *emcek* "meme", *geñez* "kolay", *görlü* "güzel", *ırl-mak* "ayrılmak", *kamu* "bütün, hep", *kiçi* "küçük", *od* "ateş", *ogrı* "hırsız", *öküş* "çok", *öt-mek* "geçmek", *sayru* "hasta", *sındı* "makas", *sınuk* "kırık", *sin* "mezar", *sünüik* "kemik", *süci* "şarap", *şes-mek* "çözmek", *tamu* "cehennem", *tudaş olmak* "rast gelmek", *tün* "gece", *ton* "elbise" *uçmak* "cennet", *usañ* "ihmkar", *viribi-mek* "göndermek", *yağı* "düşman", *yarak* "hazırlık, alet edevat", *yort-mak* "hızlı koşmak", *yazuk* "günah".

Bu dönemde Türkçe bir bilim dili olma yolunda hızla ilerlerken, tercüme eserlerde dilin türetme ve birleştirme imkânlarından geniş ölçüde yararlandığı görülmektedir. Özellikle dinî metinler Türkçeye aktarılırken pek çok yabancı kelime türetme yoluyla karşılanmıştır. Muhammed b. Hamza'nın XV. yüzyıl başlarında yapmış olduğu Kur'an tercümesinde bunun pek çok örneğini görmek mümkündür.²¹

²¹ Daha başka örnekler için bk. Ahmet Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış SatırArası Kur'an Tercümesi, II*. İstanbul 1978.

âmir	: Buyurıcı.
azm	: Gönli bir işe bağlamak.
cehâlet	: Bilmezlik, bilmemeklik.
dâfik	: Segriyici.
ezâ	: İncinesi nesne.
fârik	: Ayırıcı.
fesâd	: Azgunluk.
gaibet	: Gizlü.
hâlik	: Yaradıcı.
harik	: Göyündürici.
hikmet	: Dürüst söz.
itâ'at	: Boyun irmek.
katl	: Depelemek.
leyl	: Dün.
marîz	: Sayru.
mecîd	: Ululuklu.
meyyit	: Ölüci.
mü'min	: İnanucı.
müşrik	: Tañrıya iki diyen.
tahâret	: Arınmak.
tavâf	: Degrinmek.
ufuk	: Yir gök kıranı.
zemherir	: Katı sovak.

Beylikler dönemi dil yadigârları arasında tıp konusunda yazılan eserlerin de Türkçenin bilim dili olarak gelişmesinde ayrı bir yeri vardır. Tıp eserleri arasında *Edviye-i Müfredê Yâdigâr-ı İbn-i Şerif*, *Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi*, *Tuhfe-i 'Mübârizî*, *Hulâsatü't-tıb*, *Mücerrebnâme*, *Akrabadin Tercümesi*, *Cerrahiyye-i İlhaniyye*, *Hazâinü's-sa'âdât*, *Teshil*, *Müntahab-ı Şifâ*,

Kitâbü'l-mühimmât gibi eserler anılabilir. *Müntahab-ı Şifâ* adlı tıp kitabından aşağıya aldığımız terimler, Türkçenin o dönemin tıp bilimi karşısındaki durumunu göstermesi bakımından önemlidir.²²

ağız ağrısı	: Pamukçuk.
agu	: Zehir.
arka	: Sırt.
arka sancusu	: Sırt ağrısı.
bagarsuk	: Bağırsak.
bağır	: Karaciğer.
bağır şişi	: Karaciğer büyümesi.
baş	: Çıban yara.
baş tamarı	: Şahdamarı.
bert	: İncik, bere.
bogazlagu	: Gırtlak, hançere.
bögrek za'ifliği	: Böbrek yetmezliği.
buru	: Sancı.
çegzinmek	: Dönmek, baş dönmek.
çimke	: Kaburga bölgesi kasları .
demregü	: Temriye.
dili dutılmak	: Kekelemek.
düçük	: Soluk borusu.
emcek	: Meme.
eñ	: Eklem.
eñ ağrısı	: Eklem ağrısı.
er illeti	: İktidarsızlık.
eyegü	: Kaburga.

²² Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan tıp terimleri için ayrıca bk. Zafer Önler, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri", *TDAY-Belleten* 1985, Ankara 1989, s. 87-130

gece görmezligi	: Gece körlüğü, tavukkarası.
giciyik	: Kaşıntı.
göñül dönme	: Mide bulanmak.
göze ak düşme	: Gözde katarakt oluşmak.
iç ağrısı	: Dizanteri.
içi geçme	: İshal olmak.
ince ağrı	: Verem.
it dirseği	: Arpacık.
kakıgan	: Asabî.
kara ağrı	: Tifo hastalığı.
kasık	: Kasık.
kasık yarılmak	: Fıtık olmak.
kavuk	: Mesane.
kızıl üñlük	: Yemek borusu.
kulunc	: Bağırsaklarda oluşan şiddetli sancı.
kurlugan	: Dolama, etyaran.
kutluca	: Veba.
oglan burusu	: Doğum sancısı.
oglan soñı	: eşime, son.
oñurga süñüğü	: Omurga kemiği.
ög	: Akıl.
öyken	: Akciğer.
öyken düdüğü	: Soluk borusu.
sıçanak	: Kas.
sınuk	: Kırık.
sıtma	: Sıtma hastalığı.
sıgamak	: Ovmak.
tomagu	: Nezle.

tuluñ	: Şakak.
uçuk	: Havale.
yayası çıkmak	: Basur memesinin dışarı çıkması.
yoş	: Kamaşma.
yumrı	: Ur.
yüklü	: Gebe.
yürek ditremesi	: Kalp çarpıntısı.

Arapça, Farsça terimlere karşılık olarak türetilenler de vardır:

bâdrenbûya	: Oğlan otu “oğulotu”.
dâü'l-kelb	: Kuduzluk “kuduz hastalığı”.
dîflî	: Agu ağacı “zakkum ağacı”.
emberbâris	: kadun tuzluğu.
gavzubân	: Sığır dili.
humma-yı muhrıka	: Kara ağrı “tifo hastalığı”.
ırku'n-nisâ	: Yan başı zahmeti.
kej (far.)	: Ilgın ağacı.
kifâldan	: Baş tamarı.
lisanü'l-hamel	: Siñirli yaprak “sinirotu”.
maraz	: Sayrılık.
persiyâvşân (far.)	: Baldırıkara.
usare	: Sıkındu.
üksûs	: Üzüm çibığına iplik gibi tolaşan sarmaşuk.
ümmü's-sıbyan	: Uçuk.
veca'-ı mafâsil	: Bendükşeler ağrısı “eklem ağrısı”.
arakân	: Sarulık.
zamâd	: Yaku.

Türkçenin gerek Eski Türkçe, gerekse Orta Türkçe döneminde bilim, kültür ve edebî dil olması yolunda büyük emek harcanmış, hem dinî hem de tıp, hukuk, botanik vs. öteki bilimlere ait eserler Türkçeye çevrilirken bu bilimlere ait terimlerin Türkçeleştirilmesine büyük özen gösterilmiştir. Türkçenin sahip olduğu imkânlardan yararlanılarak, dile sokulan kavramlara ya doğrudan doğruya karşılıklar bulunmuş ya da denk türetmeler yapılarak, dilin söz dağarcığı zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Dilin işlenip olgun bir duruma yükseltilmesi yolundaki çalışmalara, Beylikler döneminde de devam edilmiş ve Türkçe bu dönemde iyice işlenip yüksek anlatım gücüne sahip bir yazı dili durumuna gelmiştir. Beylikler dönemi Türkçesinde hem Eski Türkçeden gelen arkaik şekiller, hem de Oğuzca şekiller bir arada yaşamaktadır.

Yukarıda verilen örneklerden de açıkça anlaşılmaktadır ki Türkçe , Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde bile her türlü bilimsel terimi karşılayabilecek, zengin anlatım gücüne sahip bir bilim dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilim adamlarımıza düşen görev, dilimizin sahip olduğu imkânları harekete geçirerek onu bilinçle işlemektir.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan, "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1979, s. 379-387.
- AKSAN, Doğan, "Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *TDAY-Belleten* 1971, s. 253-262.
- AKSAN, Doğan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 2000.
- ARAT, Reşit Rahmeti, "Türk Dilinin İnkişafı", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 598.
- ARAT, Reşit Rahmeti, "Uygurlarda İstihlamlara Dair", *TM*, VII-VIII (1942), s. 56-81.
- BANGUOĞLU, Tahsin, "Eski Türkçe Üzerine", *TDAY-Belleten* 1964, s. 77-84.
- BANGUOĞLU, Tahsin, "Kaşgarî'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *TDAY-Belleten* 1968, s. 87-113.
- GABAİN, A.v., *Das Altürkische Schrifttum*, Berlin 1950.
- BOMBACI, A., *Histoire de la littérature turque*, Paris 1968.
- CAFEROĞLU, Ahmet, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlamları", *TM*, IV (1934), s. 1-43.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1958, I, s. 104.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, "Kazakistanda Bulunan Esik Kurganı", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul 1973, s. 303,304.
- ERDOĞAN Abdulkadir, "Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), s. 47,48.

GİRAUD, Rene, *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris 1961.

İNAN Abdülkadir, "Eski Kuran Tercümelerinin Dili Meselesi", *Türk Dili*, I/7 (Nisan 1952), s. 19-22.

KARAMANLIOĞLU, Ali, *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, İstanbul 1972.

ÖNLER Zafer, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri", *TDAY-Belleten 1985*, Ankara 1989, s. 87-130.

ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2000.

SAĞOL Gülden, *An Inter-linear Translation of the Kur'an Into Khawarazm Turkish, Part I: Introduction and Text, Part II: Glossary*, Harvard University 1993-19.

TEZCAN, Semih, "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 271.

TİMURTAŞ, Faruk K., *Yunus Emre Divanı*, Ankara 1980, s. 152.

TOPALOĞLU, Ahmet, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış SatırArası Kur'an Tercümesi, II*. İstanbul 1978.